देशात्, यथा—'अयमश्वशब्दवाच्यः' इत्यत्र । तं च संकेतितमर्थं बोधयन्ती शब्दस्य शक्त्यन्तरानन्तरिता शक्तिरभिधा नाम ।

संकेतो गृह्यते जातौ गुणद्रव्यक्रियासु च ॥ ४ ॥

क्यादित्र(द्व)यमुदाहृतं स्वयमेव ग्रन्थकृता । वाक्यशेषाच्छक्तिग्रहो यथा—'यवमयश्चरुर्भवति । वाराही चोपानत् । वैतसे कटे प्राजापत्यं धिनोति ।' इत्यत्र यववराहवेतसशब्दाः किं म्लेच्छप्रयोगात् कङ्गुवायसजम्बूनां वाचकाः, उत आर्यप्रयोगाद् दीर्घशूकसूकरवञ्जुलानामिति विप्रतिपत्तौ 'वसन्ते सर्वसस्यानां जायते पत्रशातनम् । मोदमानाश्च तिष्ठन्ति यवाः कणिशशालिनः ॥', 'वराहं गावोऽनुधावन्ति', 'अप्सुजो वेतसः' इति वाक्यशेषरूपवेदविरोधिनी म्लेच्छप्रतीतिः स्मृतिरिव वेदविरुद्धा हेया । इत्यार्यप्रयोगादेव दीर्घशूकादौ शक्तिग्रह इति । 'शक्तिः कवित्वबीजरूपः संस्कारविशेषः' इत्यादौ विवृतेः । आनन्त्यव्यभिचारदोषप्रसङ्गशङ्कया व्यक्तिशक्तिवादमपहायोपाधिशक्तिवादमाह—[2]**संकेत इति । द्रव्यं** संज्ञाविषयः । संज्ञा च द्विविधा—

---

1. अभिधेति । सेयमभिधा त्रिविधा—केवलसमुदायशक्तिः, केवलावयवशक्तिः, समुदायावयवशक्तिसंकरश्चेति । आद्याया डित्थादिरुदाहरणम्, तत्रावयवशक्तेरभावात् । द्वितीयायास्तु पाचकपाठकादिः, तत्र धातुप्रत्ययशक्तिबोध्ययोरर्थयोरन्वयेनोच्छसितात्पाककर्तृरूपादर्थादृतेऽर्थान्तरस्यानवभासेन समुदायशक्तेरभावात् । तृतीयायाः पङ्कजादिः । इह धातुपदप्रत्ययरूपावयवशक्तिवेद्यानां पङ्कजननकर्तॄणामाकाङ्क्षादिवशादन्वये प्रकाशमानात्पङ्कजनिकर्तृरूपादर्थादतिरिक्तस्य पद्मत्वविशिष्टस्य प्रत्ययेन तदर्थसमुदायशक्तेरपि कल्पनादुभयोः संकरः । एता एव विधा रूढि-योग-योगरूढिशब्दैर्व्यपदिश्यन्ते । अश्वगन्धाश्वकर्णमण्डपनिशान्तकुवलयादिपदेषु का शक्तिरिति । अत्र केचित्—'अश्वगन्धारसं पिबेत्' इत्यादिषु विषयविशेषे केवलसमुदायशक्तिः । 'अश्वगन्धा वाजिशाला' इत्यादिषु तु केवलयोगशक्तिः । समुदायावयवशक्त्योरुभयोरेकशब्दाश्रयत्वे कथं केवलत्वविशेषितयोराद्यद्वितीयभेदयोरिति तु न शङ्क्यम् । समुदायावयवशक्तिवेद्ययोरर्थयोरन्वयेन तादृशशक्त्योः केवलस्य साम्राज्यात् । इदमेव हि केवलत्वमिह विवक्षितं यदन्वयायोग्यार्थबोधकत्वम् । संकरस्त्वन्वययोग्यार्थबोधकयोरेवेति न तस्यात्र प्रसक्तिः—इत्याहुः । अन्ये तु—अश्वकर्णादिशब्देषु नाभिधायाः प्रथमद्वितीययोर्विधयोः प्रसक्तिः । कैवल्यविरहात् । परंतु संकरस्य द्वौ भेदौ—योगरूढिर्यौगिकरूढिश्च । तत्राद्यस्योदाहरणं पङ्कजादिशब्दाः । द्वितीयस्य त्वश्वकर्णादयः—इत्याहुः । 'चतुर्थ एवायमभिधाया भेदः' इत्यप्यन्ये । 'अखण्डा एव हि शब्दाः । तत्र समासेषु पदानां कृत्तद्धिततिङन्तेषु च प्रत्ययानां विभागः काल्पनिक एवेति कुत्रास्ति योगशक्तिः, विशिष्टस्य विशिष्टार्थे रूढेरेवाभ्युपगमा'दित्यपि वदन्ति ॥

2. संकेत इति । अत्रायं निष्कर्षः—यद्यपि सकलप्रयोजनसंपादकतया व्यक्तिरेव संकेतसहा तथाप्यानन्त्याद्व्यभिचाराच्च न तत्र संकेतो युक्तः । तथाहि—किं सर्वासु गोव्यक्तिषु संकेतग्रहः, आहोस्वित् कस्यांचिदेकव्यक्तौ । नाद्यः । अनन्तानां गोव्यक्तीनां युगपदुपस्थानासंभवात् । नान्त्यः । यस्यां गोव्यक्तौ संकेतग्रहस्तदतिरिक्ताया गोशब्देन